

De klimaatproblematiek is een belangenstrijd

Natuur en menselijke arbeid zijn enige bronnen van welvaart

Alle welvaart komt voort uit twee bronnen: de menselijke arbeid de natuur.

Elke economische activiteit grijpt in op de natuur. Dat is niet meer dan normaal. We definiëren het begrip *milieu* als de interactie van menselijke activiteit met de natuur. Op heel wat milieuvlakken scoort de huidige kapitalistische maatschappij bijzonder slecht, net zoals op het sociale vlak. Het kapitalisme is niet in staat oplossingen ten gronde aan te brengen, noch voor het één, noch voor het andere. De klimaatproblematiek is een symbooldossier voor heel de milieuproblematiek onder het kapitalisme.

Natuurlijke klimaatveranderingen zijn er altijd geweest. Vandaag spreken wij liever over klimaatontarding omdat de oorzaak niet meer natuurlijk is. Deze klimaatontarding bedreigt het welzijn van de bevolking over heel de wereld. We stellen vast dat de huidige klimaatontarding haar bron heeft in de kapitalistische productiewijze van de laatste 200 jaar. Strijden tegen de klimaatontarding vergt een omwenteling in de maatschappelijke aanpak. Wie een alternatief zoekt voor het kapitalistisch model komt stevast uit bij een vorm van socialisme. Met deze tekst richten we ons naar zowel de activisten in de syndicale beweging als naar de activisten in de milieubeweging om de handen in elkaar te slaan.

De klimaatproblematiek is een belangenstrijd geworden van klasse tegen klasse.

De grondoorzaak van de klimaatontarding ligt in de kapitalistische productieverhoudingen en eigendomsverhoudingen. De klimaatproblematiek toont de noodzaak van een collectieve en planmatige aanpak én van een mobilisatie van de bevolking. De productie- en eigendomsverhoudingen onder het socialisme zijn een uitstekende basis om dit te verwezenlijken. De klimaatbeweging zal doorslaggevend groeien als de arbeidersbeweging mee in de frontlinie staat. Wij pleiten ervoor dat de milieuactivisten de arbeidersbeweging volop zouden steunen in haar sociale eisen.

1. De klimaatontarding is een zorgwekkend en niet langer betwistbaar feit

1.1. De betwistingen op wetenschappelijke gronden zijn afdoende weerlegd sinds 2007

De toename aan concentratie van CO₂ en andere broeikasgassen in de atmosfeer, de verhoging van de gemiddelde temperatuur én de onderlinge band werd aangetoond door metingen en steunt niet langer op interpretaties van computermodellen.

Natuurlijke oorzaken van temperatuurswijzigingen worden niet ontkend. Ze werden meegenomen in de evaluatie maar zijn niet doorslaggevend in de huidige klimaatontarding. De wetenschappelijke onzekerheid over de cijfers wordt meegegeven maar verandert niets aan het eindbesluit: we hebben te maken met een zeer zorgwekkend probleem.

1.2. Zijn de Verenigde Naties en hun klimaatorgaan IPCC een onbetrouwbare bron?

De duizenden wetenschappers van het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) komen uit alle landen. De meer links en sociaal georiënteerde landen (zoals China, Cuba en Bolivia) hebben ook hun inbreng gehad en willen veel verder gaan. De inhoud van die rapporten is het resultaat van een ideologische strijd.

Het IPCC produceerde wetenschappelijke rapporten over de oorzaken en voorspelbare gevolgen van de klimaatontwarming en rapporten met politiek-economische voorstellen. Deze laatste rapporten werden sterk beïnvloed door het kapitalistisch markteconomisch denken en zijn daarom voor ons géén referentie.

De wetenschappelijke rapporten over oorzaken, gevolgen én noodzakelijke zware beperkingen van de emissies, zijn echter wel een wetenschappelijke referentie. Gezien die rapporten nog met grote omzichtigheid werden opgesteld en met wetenschappelijke voorzichtigheid met betrekking tot de onzekerheidsmarges, zijn ze voor ons en de linkse krachten in het Zuiden eerder een ondergrens. Recente bevindingen tonen dat zij eerder een onderschatting zijn.

2. De klimaatverandering dient vanaf nu efficiënt aangepakt te worden

2.1. Toenemende grilligheid en ernstige bedreiging

De verhoging van de gemiddelde temperatuur zorgt voor meer opname van waterdamp en voor meer kinetische energie in de atmosfeer en daardoor voor meer extreme en grillige weereffecten: meer droogtes en hitte op de ene plaats en meer en hevigere orkanen, stormen en overstromingen elders. Overal in de wereld zijn het de werkende klassen en de zwakkeren in de samenleving die daar het meest onder lijden.

De verhoging van de gemiddelde temperatuur leidt tot het abnormaal afsmelten van de ijskappen en gletsjers in de wereld, waardoor de waterbevoorrading en de landbouw van hele landen nu al in het gedrang komt. De zones met een leefbaar klimaat voor de mensen krimpen steeds meer in. De beschikbare zones die verloren gaan in het zuiden worden niet in dezelfde mate gecompenseerd door nieuwe gematigde zones in het Noorden. Dit leidt tot hongersnood, epidemieën en massale migratie.

De verhoging van de gemiddelde temperatuur veroorzaakt allerlei natuurlijke fenomenen die de klimaatontwarming lokaal nog doen versnellen, zoals het afsmelten van het poolijs in Noord en Zuid, het ontdooien van de permafrost met ontsnapping van methaangas, het verminderen van de kracht en het effect van de Golfstroom, het verdrogen van het Amazonewoud en het Australisch regenwoud, het opdrogen en gemakkelijker in brand schieten van veenlandschappen en bossen van Europa tot in Indonesië,... Er blijft een zekere wetenschappelijke onzekerheid over hoe snel deze effecten optreden en wanneer ze kantelmomenten bereiken. Maar met een waarschijnlijkheid van 60 tot 80 % of meer is het onverantwoord hier géén rekening mee te houden.

De opwarming in gang gestoken door industriële activiteit dreigt zichzelf ongecontroleerd te versnellen, wanneer bepaalde natuurlijke drempelwaarden overschreden worden. Het risico voor een *run-away-scenario* is reëel: bij een bepaald omslagpunt schakelt geleidelijke opwarming over naar een plotse versnelling in opwarming, met haast oninbeeldbare gevolgen voor mens en milieu. Steeds meer wetenschappers houden rekening met dit scenario, wanneer men niet snel en grondig reageert

2.2. Draagkracht van de natuur, *ecologische voetafdruk, overshoot day*

Elke economische activiteit grijpt in op de natuur. De natuur heeft een zeker vermogen om zich hiervan te herstellen. Die draagkracht van de natuur kan op verschillende wijzen gemeten, berekend of uitgedrukt worden. Het verbruik aan grondstoffen, het verbruik aan energie, het dumpen van afval wordt vaak omgerekend in hectaren *ecologische voetafdruk*. Wereldwijd weten we hoeveel hectaren bodem en zeegebied beschikbaar zijn. Deel dit door het aantal mensen en je krijgt het begrip “eerlijk aandeel”. Vele gespecialiseerde websites berekenen dit en tonen aan dat de industriële wereld gemiddeld drie

tot zelfs twintig maal meer verbruikt dat het “eerlijk aandeel”. Wat weerom aantoont dat we de onrechtvaardige verdeling door de wereldwijde eigendomsverhoudingen moeten aanpakken.

De draagkracht van de natuur kan ook omgerekend worden in dagen tijd die de natuur, over heel de wereld gezien, nodig heeft om zich te herstellen van de veroorzaakte verstoring. De moderne statistische technieken laten toe de dag te berekenen waarop wereldwijd meer verbruikt werd dan er terug hersteld kon worden op 365 dagen tijd. Dat wordt *overshoot day* genoemd.

Anders gezegd: het is goed mogelijk wetenschappelijk te meten of te berekenen wat de limieten zijn van de draagkracht of het herstelvermogen van de natuur. Deze limieten worden wel degelijk overschreden en dat is het milieuprobleem. Goed 200 jaar na het begin van de kapitalistische industriële ontwikkeling werd in 1987 het omslagpunt bereikt. Sindsdien wordt er wereldwijd meer verbruikt op één jaar tijd dan de natuur kan herstellen op één jaar tijd. De kapitalistische organisatie van de economie put de natuur op de wereldbol uit. Indien een bedrijf meer uitgeeft dan er inkomsten en reserves zijn dan dreigt een faillissement. Momenteel kennen we op jaarbasis al ecologisch deficit, en dreigt een veel ernstiger ecologisch failliet wanneer we meer en meer reserves verbruiken.

Het is zwaar verontrustend dat deze *overshoot day* steeds vroeger in het jaar valt:

- 19 december 1987
- 7 december 1990
- 1 november 2000
- 25 september 2009
- 21 augustus 2010

De kapitalistische organisatie van de economie overschrijdt de draagkracht van de natuur en ondergraaft daarmee haar verdere bestaansmogelijkheid. De propagandistische bewering, dat de kapitalistische economie voor iedereen welvaart kan brengen door verdere ontwikkeling en groei op dezelfde weg, mist elke grond. Vandaag is het kapitalisme een wereldsysteem en bedreigt het hele ecosystemen, ontelbare planten- en diersoorten en ook de menselijke bevolking op deze planeet.

Vele mensen reageren vol ongeloof op de wetenschappelijke cijfers die door het IPCC sinds 2007 naar voor geschoven worden. De uitstoot aan broeikasgassen dient drastisch te worden verminderd ten opzichte van het referentiejaar 1990. Wereldwijd moet de uitstoot in 2050 gehalveerd zijn. De rijke kapitalistische landen, die historisch voor 80 % het probleem veroorzaakten, dienen hun uitstoot het sterkst te beperken om een ruimte voor ontwikkeling te laten voor de andere landen. Tegen 2050 dienen zij met 95 % gedaald te zijn. In 2020 moeten we al het kantelmoment in de emissievolumes bereikt hebben. Vanaf dan moeten we wereldwijd al aan het dalen zijn om uiterst gevaarlijke evoluties te vermijden. Voor de kapitalistische landen betekent dit al een vermindering met 30 tot 45 %. We dienen eerder naar de hoge kant van de vork in de cijfers te gaan. De cijfers zijn fenomenaal. Wie zal de veranderingen betalen? Heel de klimaatproblematiek is een belangenstrijd geworden van klasse tegen klasse en al lang géén zuivere milieukwestie meer.

3. De klimaatontarding volgt uit een verstoring van dynamische kringlopen en evenwichten in de natuur

De klimaatontarding is meer dan enkel een verhoging van de gemiddelde temperatuur op de planeet, zij is het gevolg van een ongeoorloofde, abnormale en onnatuurlijke verstoring van de dynamische kringlopen en evenwichten in de natuur.

3.1. Alle klimaatactivisten zijn het eens dat de werldebol “eindig” is en dat we haar limieten niet mogen overschrijden

De werldebol is eindig en we mogen haar limieten niet overschrijden. Heel wat klimaatactivisten stoppen bij deze vaststelling en analyseren niet verder. Daardoor ontnemen zij zichzelf een pad naar oplossingen voor het probleem.

Ook in de media wordt meestal gesproken over klimaatopwarming en niet over klimaatontarding. De opwarming is echter het gevolg van de verstoring van de natuurlijke kringlopen en het overschrijden van bepaalde drempelwaarden. De kennis hiervan helpt ons een weg te vinden om het broeikasfenomeen te temmen. Ik gebruik de term *kringloop* omdat die bij ons ingeburgerd is. Elke kringloop is wel samengesteld uit talrijke deelprocessen, die elk op zich verstoord kunnen worden en zo voor verstoring van het geheel kunnen zorgen.

3.2. Dynamische evenwichten

De natuur is een complex geheel van *dynamische evenwichten*. Het is een voortdurend spel van samenhangende opbouw en afbraak. We kennen dat als de kringlopen: de kringloop van het water, de kringloop van de koolstof, de kringloop van stikstof of zuurstof,...

De kringloop van koolstof is de bron van alle leven op aarde. Alle leven, plant of dier, bestaat uit koolstofverbindingen. De natuur deed er 530 miljoen jaar over om massa's koolstof uit de atmosfeer om te zetten in steenkool, aardolie en gas. Op 200 jaar werden deze fossiele koolstofdragers bovengehaald en in de atmosfeer gestoten, waar ze nog honderden jaren als broeikasgas zullen nawerken. Daarmee dreigen we naar drempelwaarden te gaan waarbij die evenwichten tussen opbouw en afbraak omslaan.

Die *dynamische evenwichten* maken dat de natuur een zeker *zelfregulerend effect* heeft met een buffercapaciteit tegen verstoring en een regeneratievermogen na verstoring. Deze mechanismen in de natuur zijn een grote hulp om een duurzame economie op te bouwen. Grondige studie en kennis van deze mechanismen maakt het ons mogelijk om in te grijpen op de verstoringen die economische activiteiten veroorzaken en door gepaste maatregelen de verstoring terug te brengen tot de werkelijke draagkracht van de natuur.

De natuur heeft een beperkte *buffercapaciteit* tegen verstoring, wat je vooral fysisch-scheikundig moet zien. Komt er meer koolstof in de lucht, dan wordt die geabsorbeerd door de oceanen. Maar dat is niet oneindig. Als het te veel is dan verzuren de oceanen en sterven van heel wat levensvormen af. Dit wordt in de toekomst heel bedreigend. De natuurlijke opnamecapaciteit van de oceanen is aan het omslaan van netto koolstofopname naar netto koolstofafgave.

De natuur heeft ook een relatief actief *regeneratievermogen*, wat je vooral fysisch-biologisch moet zien. Bossen kunnen in bepaalde mate spontaan terug aangroeien na brand of rooien. Natuurlijke vegetatie herstelt zich via overlevende zaden in de bodem. Dierenleven verspreidt zich opnieuw vanuit de behouden schuilplaatsen. Dit regeneratievermogen is eerder beperkt als we het niet beschermen. Bij het overschrijden van bepaalde drempelwaarden worden de huidige levensvormen bedreigd. De huidige achteruitgang van de biodiversiteit is ook op verschillende wijzen bijzonder nadelig voor de mens.

3.3. Verstoring van de opnamecapaciteit

De verstoring van het dynamisch evenwicht aan CO₂ in de atmosfeer heeft twee oorzaken. Enerzijds de grotere toevoer door energieproductie op basis van fossiele brandstof en aanverwante processen in de petrochemie. Anderzijds de verminderde

opnamecapaciteit door de ontbossing en door de industriële chemische landbouw, die minder koolstof in de bodem vasthoudt. Rekening houden met dit tweede aspect opent vele mogelijkheden tot sneller herstel.

De ontbossing veroorzaakt voor 20 tot 40 % het klimaatprobleem. Wilde plantengroei kan zich snel herstellen als je haar met rust laat. De afname van het bosareaal dient gestopt te worden. Algemene herbebossing met streekeigen soorten is één van de eerste maatregelen ter matiging van de klimaatontarding.

De scheikundige landbouw op industriële schaal werd algemeen vanaf de jaren 1950. Dit soort landbouw verschaalt het koolstofhoudend bodemleven in de grond en is daarmee ook een hoofdverantwoordelijke voor de verstoring van de kringlopen en de daaruit voortvloeiende opwarming. Men houdt de landbouw op gang met kunstmatige bemesting (gemaakt uit fossiele koolstofbronnen) en pesticiden (ook gemaakt uit fossiele koolstofbronnen). Maar de koolstofopslag door een gezond en rijk bodemleven is verdwenen. Die verschraling gaat vaak over in verloedering van de gronden en erosie, waardoor naast de verminderde landbouwopbrengst de koolstofopnamecapaciteit verder daalt. De huidige chemische landbouw kan onze voedselveiligheid enkel verzekeren door een vlucht vooruit in steeds meer chemische middelen en daardoor verergert de toestand nog.

Karl Marx stelde al in *Het Kapitaal*: “En iedere vooruitgang in de kapitalistische landbouw is niet alleen een vooruitgang in de kunst arbeiders te beroven, maar tevens in de kunst van roof op de grond. Iedere vooruitgang in het vergroten van de vruchtbaarheid van de grond voor een bepaalde periode, is tevens een vooruitgang in het vernietigen van de blijvende bronnen van deze vruchtbaarheid. (...) De kapitalistische productie is dus alleen maar in staat de techniek en de combinatie van de maatschappelijke productieprocessen tot ontwikkeling te brengen, doordat zij gelijktijdig de bronnen van alle rijkdom ondergraaft: de grond en de arbeider.” [\[1\]](#)

Werken met wisselteelt, groenbemesting en kompost, permacultuur en alle andere varianten van moderne ecologische landbouw is zeer aangewezen om koolstof uit de lucht te halen en te binden in de bodem. Ecologische teelt mag je niet automatisch gelijkstellen aan “kleinschaligheid” of afwijzen van gebruik van moderne machines. Het is geen terugkeer naar de toestand van vroeger. Het vereist uiterst moderne studie om plantkeuze, teeltplan en bodembewerking af te stemmen op de lokale omstandigheden als plantengemeenschappen, bodemreliëf, bodemgesteldheid, klimaat en weer. Ecologisch verantwoorde landbouw in al haar varianten is de uitweg naar voedselveiligheid, zowel in volume als in kwaliteit.

3.4. Terugdraaien van de verstoring, temmen van het broeikasfenomeen

We zouden theoretisch heel die klimaatopwarming en dat grillig worden van het weer terug kunnen draaien met heel drastische maatregelen. We zouden het broeikaseffect kunnen temmen als we heel de economie zouden aanpassen en plannen, rekening houdend met die dynamische evenwichten in de natuur. Dit vereist een nauwgezette studie en planmatige aanpak vanuit de overheid gestuurd.

Deze ingrepen zijn zo drastisch dat ze niet mogelijk zijn zonder een brede mobilisatie van heel de bevolking.

Dat brengt ons weer naar de maatschappijkeuze. Verder doen met het kapitalisme of overschakelen naar het socialisme, als enig mogelijk alternatief voor het kapitalisme? Alle pogingen om een derde weg te vinden, voeren ons hoe dan ook terug naar deze fundamentele keuze.

4. De materiële welvaart komt voort uit twee bronnen: grondstoffen en energie, aangeleverd uit de natuur, en menselijke arbeid

4.1. Een duurzame economie zal rekening houden met de twee aspecten natuur en arbeid

Karl Marx zei het al: alle materiële rijkdom en welvaart komt voort uit twee bronnen: arbeid en natuur. Een duurzame economie zal dus in haar planning met die twee aspecten rekening houden. Projecten die niet gelijktijdig voldoen aan deze twee vereisten zullen worden afgewezen.

Duurzaam naar het aspect “arbeid”: correcte werkomstandigheden en verloning. De mogelijkheid om de volgende dag fris aan de arbeid te beginnen. Verloning naar gepresteerde arbeid.

Duurzaam naar het aspect “natuur”: rekening houden met de herstelkracht van de natuur. Dit wil zeggen: het gebruik van de natuurlijke bronnen zoveel mogelijk beperken tot de herstelkracht van de natuur en, waar dat niet mogelijk is en je de drempel van de herstelkracht zou overschrijden, actief die herstelkracht versterken en vermeerderen door daar de nodige arbeidskracht in te investeren.

In de planning dienen verschillende aspecten gelijkwaardig bekeken te worden. Uiteraard zal eerst in functie van de sociale noden van de bevolking en de impact op de natuur gekozen moeten worden welke productie en dienstverlening voorrang krijgt. Daarna dienen we te registreren over hoeveel mankracht, talenten en productiemiddelen we beschikken. Dat is een eerste beperkende factor. Een tweede beperkende factor is het verdelen van die beschikbare mankracht, talenten en productiemiddelen over arbeid voor de productie op zich en over arbeid om de milieugevolgen van deze productie te verhelpen.

Dat staat in schril contrast met de planning binnen kapitalistische bedrijven en de chaos op de markt tussen de kapitalistische bedrijven onderling. Kapitalistische planning streeft naar winstmaximalisatie. Arbeid moeten worden betaald terwijl grondstoffen of energie uit de natuur zonder betalen uit de natuur worden gehaald. Dat leidt enerzijds tot een tendens van afbraak van arbeidsomstandigheden en verloning en anderzijds naar een streven om te ontsnappen aan maatschappelijke controle, die oplegt om milieuverantwoordelijk te ondernemen. De problemen van vernietiging of uitputting van de natuurlijke rijkdommen wordt doorgeschoven hetzij naar de toekomst, hetzij naar de werkende mensen in het Noorden en het Zuiden, hetzij naar de samenleving die dan mag opdraaien voor herstel van de schade.

Nogal wat klimaatactivisten proberen een nieuwe ecologische en sociaal rechtvaardige maatschappij bij elkaar te dromen. Maar we menen dat we met onze voeten op de grond moeten blijven staan en die sociaal rechtvaardige en duurzame maatschappij dienen te definiëren vanuit de ervaring in de kapitalistische maatschappij waarin we leven.

4.2. Een sociaal rechtvaardige en duurzame maatschappij definiëren

We verwachten dat een sociaal rechtvaardige en duurzame maatschappij:

- De draagkracht en het herstelvermogen van de natuur eerbiedigt en voor een sociaal rechtvaardige verdeling van de resultaten van onze arbeid zorgt. Uitbuiting van mens en milieu kan niet.
- De behoeften van de mensen als uitgangspunt neemt om de productie te organiseren. Iedereen heeft recht op een goed leven zoals we dat hieronder definiëren.

- Kwaliteitsnormen stelt voor diensten en producten, zodat minderwaardige producten of diensten niet meer kunnen. Dat elk product of dienst beoordeeld wordt op zijn volledige levenscyclus.
- De gehele economie met inbegrip van ruimtelijke ordening, woonbeleid, cultuur, ontspanningsleven en toerisme steeds heroverdenkt om verspillingen van energie weg te snijden en overbodig transport te vermijden.
- Planmatig de bestaande en nieuwe technologische kennis ontwikkelt en veralgemeent om de energiebehoefte per product én de totale energiebehoefte omlaag te halen en om een hergebruik en recyclage-economie met zo gesloten mogelijke cycli te ontwikkelen.
- Zorgt dat bedrijven planmatig op elkaar inspelen, zodat het restafval (inbegrepen restwarmte en energie) van de ene, nuttige grondstof voor de andere is.
- Energieproductie op basis van kernenergie en op basis van fossiele brandstof ofwel uitbant ofwel de rookgassen van fossiele brandstof uitwast en omzet in nuttig bruikbare producten.
- Algemeen overschakelt naar ecologisch verantwoorde landbouw en voedselzekerheid in de wereld verzekert.
- De klimaatschuld aan de ontwikkelingslanden erkent en wegwerkt.

5. Alle mensen een gelijkwaardig en goed leven te bezorgen: het is technisch mogelijk

5.1. Iedere mens heeft recht op een goed leven

Goed leven definiëren we als volgt.

1. Geboren worden, opgroeien en leven in een land zonder oorlog. Vrij zijn van onzekerheid over het dagelijks bestaan en de oude dag. Sociale zekerheid voor iedereen. Deel kunnen nemen aan sociaal nuttige arbeid. Een comfortabele en hygiënische woning hebben. Zichzelf en zijn gezin degelijk kunnen voeden en kleden. Goede medische zorgen. Onderwijs en vorming beschikbaar op korte afstand. Actief kunnen deelnemen aan het gemeenschapsleven. Zichzelf artistiek, cultureel of sportief kunnen ontwikkelen. Ontspanningsvormen in ieders bereik.
2. Naargelang het samenspel van de draagkracht van de natuur en de evoluerende technologie wordt er gestreefd naar verdere verbetering en verhoging van de mogelijkheden.
3. Dergelijke billijke verdeling van welvaart wordt niet bereikt en is niet te bereiken met zogenaamde “marktconforme” maatregelen. Integendeel die “marktconforme” maatregelen verergeren de maatschappelijke ongelijkheid doordat ze de meer kapitaalkrachtigen bevoordelen. De minder kapitaalkrachtigen krijgen het steeds moeilijker. Tegelijk remmen ze de zo noodzakelijke mobilisatie van de bevolking voor een ecologisch verantwoorde maatschappij af, omdat de minder begoede meerderheid voor de bijkomende kosten dient op te draaien.

5.2. De huidige wereldproductie volstaat ruimschoots

Mits enerzijds bestrijding van extravagante verspilling (op wereldschaal wordt jaarlijks één vierde van het geproduceerde voedsel weggesmeten) en anderzijds een *herorganisatie* van het transport en de distributie, volstaat theoretisch de gangbare hedendaagse moderne technologie om de huidige wereldbevolking in haar behoeften te voorzien. Een billijke verdeling van het beschikbare voedsel stuit echter op het probleem van de ongelijke koopkracht in de wereld.

Hernieuwbare vormen van energieproductie hebben theoretisch de mogelijkheid om ruimschoots tot meermaals aan de huidige energieconsumptie te voldoen. Door haar technische aard zal hernieuwbare energie zowel op grote schaal centraal geproduceerd worden, als gecombineerd worden met een veelvoud aan gedecentraliseerde kleinere productie-eenheden. Heel

het elektriciteitsnet dient herdacht en centraal beheerd te worden in functie hiervan. De technologie hiervoor is bekend bij de burgerlijke wetenschappers. Maar de investeringen en uitvoering blijven ten achter. De algemene omschakeling naar hernieuwbare energieopwekking vergt een openbaar initiatief en een planning door de staten.

In marxistische terminologie kunnen we zeggen dat de productiekrachten voldoende ontwikkeld zijn maar dat de bestaande productieverhoudingen afremmen. Dat plaatst de revolutionaire strijd voor nieuwe productieverhoudingen op de dagorde.

5.3. Kan de wereldbol een steeds verdere stijging van de wereldbevolking aan?

De huidige organisatie van de productie en de daarbij horende distributie en consumptie kan niet veralgemeend worden over heel de wereld. Want de ene is rijk, juist omdat hij op kap van de andere leeft. Omdat het kapitalistisch model steunt op een transfer van de armere werkende bevolking naar de rijkere bezitters. 25 % van de wereldbevolking (de rijkere kapitalistische landen) verbruikt 80 % van alles wat er geproduceerd wordt in de wereld. En binnen die landen bestaat ook nog een enorme ongelijkheid. Zou heel de wereld op dezelfde wijze consumeren als de rijkere landen dan zouden we voor de huidige wereldbevolking al drie wereldbollen nodig hebben. Zou heel de wereld consumeren zoals de rijkere elite dan zouden we vermoedelijk zes wereldbollen nodig hebben.

Het aantal mensen lijkt hier een eerste probleem. Rechtse krachten benadrukken dit. Ze hebben ongelijk. De ongelijke verdeling is het eerste probleem. De rechtse krachten verzwijgen dat de rijkdom per persoon compleet ongelijk is en dus ook het verbruik aan koolstof of anders gezegd de ecologische voetafdruk per persoon. De gemiddelde ecologische voetafdruk tussen de rijkere en armere landen verschilt al enorm. Maar binnen elke maatschappij is het ook weer de rijkere elite die meerdere malen meer verbruikt dan de doorsnee bewoner. In het economische beleid wordt volgende formule gebruikt om het probleem van de broeikasemissie te omschrijven:

$$\text{CO}_2\text{-emissie} = \text{aantal mensen} \times \text{rijkdom} \times \text{energie-intensiteit} \times \text{CO}_2\text{-intensiteit}$$

Verklaring: de totale CO₂-emissie is het product van het aantal mensen, vermenigvuldigt met de rijkdom of welvaart per persoon, vermenigvuldigt met de energie-intensiteit die vervat zit in die rijkdom, vermenigvuldigt met het CO₂-gehalte van de gebruikte energie. Zoals al gezegd, vervalst het werken met gemiddelden de werkelijkheid. De pieken verdwijnen uit het beeld.

Om de emissie naar beneden te halen kan in theorie op elk van de factoren ingegrepen worden. De cijfers van de extravagant consumerende elite naar beneden halen, zal een meervoudig effect hebben. Dat veronderstelt een maatschappelijke omwenteling. Meer aanvaard is te werken op de twee laatste factoren van de formule: de energie-intensiteit van de producten naar beneden halen door technologische vernieuwing en het CO₂-gehalte van de energie naar beneden te halen door overschakelen naar hernieuwbare energie.

In de meeste ontwikkelingslanden groeit de bevolking aan, juist omdat het hebben van veel kinderen de enige uitweg is om een waarborg op te bouwen voor de oude dag. In de rijkere landen en zeker in de meer begoede lagen van de bevolking is het hebben van kinderen géén noodzaak meer om te overleven als men zijn pensioenleeftijd bereikt heeft. Dat kunnen we toejuichen. Een spontane geleidelijke en vrijwillige daling van de wereldbevolking is wenselijk.

Het uitbouwen in alle landen over heel de wereld van een goede sociale zekerheid voor iedereen met een gewaarborgd en degelijk pensioen voor de oude dag, vormt de uitweg om de toenemende bevolkingsexplosie in te dijken. Dat vereist een

verandering van maatschappijmodel: een verdeling van de welvaart volgens de behoeften en een beloning van de mensen volgens de gepresteerde arbeid. We kunnen verwachten dat in een dergelijke benadering de toename van de bevolking onder een gemiddelde van 2 kinderen per vrouw zal blijven. Een tijdelijke en geleidelijke veroudering van de bevolking zal het gevolg zijn. Een socialistische maatschappij zal tijdig de nodige voorzieningen hiervoor opzij zetten.

6. Het kapitalisme kan onmogelijk duurzaam zijn

6.1. De fundamentele tegenstellingen eigen aan het kapitalisme vormen de bron van het klimaatprobleem en van het uitblijven van oplossingen voor de andere milieuproblemen

De kapitalistische economie steunt op de waardewet, op het onderscheid tussen gebruikswaarde van een product en de ruilwaarde of handelswaarde ervan. Gebruikswaarde van een product wordt bepaald door hoe een product tegemoet komt aan menselijke noden. De ruilwaarde of handelswaarde wordt bepaald door de arbeid die is besteed aan het op de markt brengen van dit product.

Het kapitalisme definiëren we daarom als een maatschappij die ruilwaarden produceert, wat we ook koopwaar of handelswaar noemen. Elke specifieke koopwaar wordt onderling vergeleken op basis van de abstracte arbeid die erin vervat is. De waarde van de geldmassa in een land is de vertaling van het volume gepresteerde arbeid in dat land. Geld wordt gebruikt als algemene ruilwaarde, waardoor het aspect “arbeid” niet meer vernoemd wordt. Dat laat de kapitalistische goeroes toe om algemeen de misvatting te verspreiden dat hun geld, hun kapitaal, de bron van werkgelegenheid en bijhorende rijkdom zou zijn.

Het scheppen van die ruilwaarde of afgekort “waarde” wordt de toetssteen en de enige drijfveer van de kapitalistische economie. Het “rendabel zijn” wordt verheven tot de enige overblijvende norm, alsof het een natuurwet zou zijn. Maar “kostenefficiëntie” is zeker géén redelijk criterium om een klimaatbeleid te beheren. Waarde uitgedrukt in geld is een zuivere kwantitatieve benadering, géén beoordeling wat maatschappelijk en energetisch het best past in het klimaatbeleid en bij uitbreiding in het gehele milieubeleid.

Kapitalisme accumuleert rijkdom en productiemiddelen in handen van een kleine minderheid, ten koste van de grote meerderheid van de bevolking. De verdere accumulatie gebeurde onder andere door het privé aanslaan van de meerwaarde uit de productie én door de koloniale roof en onderwerping van andere landen. Die tendens tot roof in de randgebieden ter verrijking van de kerngebieden wordt op milieuvak in belangrijke mate doorgezet. De markt houdt géén rekening met de maatschappelijke gevolgen en bijhorende kosten die de kapitalist doorschuift.

6.2. Het kapitalisme is tegengesteld aan de noodzakelijke langetermijnplanning en het algemeen belang van de gewone mensen

Het kapitalisme is gebouwd op het privébezit van de productiemiddelen en privéplundering van de natuur. Kapitalisten eigenen zich de winsten privé toe, ondanks het toenemend sociaal karakter van de productie. Daardoor overheersen individueel eigenbelang en een enggeestig kortetermijndenken heel de maatschappij. De kapitalisten investeren met terugverdientijden die steeds korter worden, omwille van de gewenste rendementen door de aandeelhouders.

Bedrijven plannen ieder voor het eigen bedrijf op een zeer wetenschappelijke manier, maar weten niet wat hun concurrenten, leveranciers en klanten ondertussen doen. Dat leidt tot ongelooflijke verspillingen. Productiecapaciteiten worden uitgebreid, maar kunnen niet op volle capaciteit draaien. Bovendien zoeken alle kapitalisten hoe ze hun kosten zo laag mogelijk kunnen

houden. Al moeten tussenproducten en diensten de halve wereld rond reizen, zolang het hen goedkoper uitkomt, zullen ze onnodig vervuilend transport blijven ontwikkelen. Deze maatschappelijke anarchie staat in schril contrast met de noodzaak om heel de maatschappij te heroriënteren naar een lange termijnplanning van decennia en eeuwen. De klimaatcrisis drukt ons met de neus op de feiten: letterlijk kortzichtig eigenbelang staat haaks op de omwentelingen die nodig zijn om de uitdaging van een duurzame verhouding met onze planeet aarde en de wereldbevolking aan te gaan.

6.3. In de kapitalistische economie gelden de wetten van de kapitaalaccumulatie en de dictatuur van de markt

Kapitalisten willen steeds meer kapitaal accumuleren om zo verder te groeien en de strijd tegen hun concurrenten te winnen. Zij investeren in nieuwe machines om efficiënter te produceren en meer te kunnen verkopen. Door hun hogere investering daalt hun winstvoet (winst per geïnvesteerd kapitaal) en om dat te compenseren trachten ze de productie verder op te drijven en concurrenten uit te schakelen of op te kopen.

Deze tendens tot steeds snellere kapitaalgroei en om de productie uit te breiden, botst op de eindigheid van de aarde. Onduurzaamheid wordt in de geproduceerde goederen ingebouwd zodat hun producten sneller vervangen moeten worden. De zucht naar snelle winsten op korte termijn botst met de noodzaak om ecologische objectieven op lange termijn te realiseren.

6.4. Naar een groen kapitalisme?

Er ontstaat heel traag een nieuwe markt voor hernieuwbare energieproductie, waarbij nieuwe en oude bedrijven deze relatief nieuwe vormen van energieproductie inpassen in hun kapitalistische winstbetrachtingen. Ze doen dit heel traag naarmate er kapitaalkrachtigen zijn die hun producten willen opkopen én ze financieel gesteund worden door de overheid. Ze doen dat niet in functie van de hoge ecologische noden. Het globale resultaat is dat we steeds meer achteroplopen.

Een uitgebreid netwerk van hernieuwbare energiebronnen (windenergie, kleine waterkracht, fotovoltaïsche panelen, geothermie, enz...) samen met verschillende vormen van energieopslag (accumulatie in wateropslag, warmte-koude opslag, perslucht, batterijen, brandstofcellen, omzetting in waterstof of methanol,...) heeft vaak door haar technische aard het karakter van een combinatie van vele energieopwekkingspunten en energieopslagpunten. Het verdeelnetwerk dient aangepast te worden aan elektriciteitslevering in verschillende richtingen. Dit vergt grote primaire investeringen, meer mankracht voor preventief onderhoud en meer planning om opwekking af te stemmen op behoefte. Een moderne centrale planning van de vele kleinere én grotere productie-eenheden is perfect mogelijk en zeker géén terugkeer naar vroeger maar eerder een stap vooruit in moderne technologie. De technologische kennis bestaat al in België en in het geheel van de kapitalistische wereld. Maar de uitvoering stremt stevast op het argument dat de investering niet rendabel is.

In zijn *Dialectiek van de natuur* legt Friedrich Engels een duidelijke band met het kapitalisme: “Wij zijn hoe langer hoe meer in staat de verre natuurlijke gevolgen te kennen van onze daden, toch ten minste van de meest courante productieactiviteiten, zodat we nadien ook kunnen leren ze te beheersen. (...) Maar om deze reglementering tot een goed einde te brengen, hebben we meer nodig dan enkel kennis, we hebben een volledige omwenteling nodig van onze voorbijgestreefde productiewijze en tegelijk daarmee van heel ons huidig sociaal regime. Alle vroegere productiewijzen beoogden slechts zo snel mogelijk een nuttig effect, een onmiddellijk resultaat van het werk. Men negeerde volledig de verre gevolgen, die pas later opdoken, die pas meespeelden door de voortdurende herhaling en geleidelijke opstapeling. (...) Het is de kapitalistische productiewijze die daarin het verst gaat. De individuele kapitalisten die de productie en de handel beheersen bekommeren zich alleen om het meest onmiddellijke nuttig effect van hun acties. En zelfs dit nuttig effect, in de

zin van het gebruik van het geproduceerde of verhandelde product, verdwijnt volledig op de achtergrond: de winst te verwezenlijken door de verkoop wordt de enige drijfkracht.” [\[2\]](#)

6.5. De winstmaximalisatie streeft naar beperking van de menselijke arbeid in de productie en vervanging door machinale arbeid

Op zich is er niets tegen een moderne efficiënte hoogtechnologische aanpak, zolang het maatschappelijk verantwoord gebeurt. Zolang de verbeterde efficiëntie omgezet wordt in beter welzijn van de arbeiders en van de bevolking.

Menselijke arbeid dient betaald te worden. Dat staat in contrast met de machinale arbeid. De primaire energie voor de machinale arbeid wordt gratis gehaald uit de natuur. In die zin dat de volumes steenkool, petroleum of gas, op zich zelf gratis aangeslagen worden, en enkel het werk van het delven of oppompen, plus verder transport, opslag en raffinage, betaald wordt. Menselijke arbeid vervangen door machinale arbeid, aangedreven door deze goedkope energie, zal daardoor vaak veel rendabeler zijn uitgedrukt in *financiële* winsttermen. Dat leidt tot het steeds meer gebruiken van energie en grondstoffen, ook waar het maatschappelijk niet verantwoord is. Het is algemeen bekend dat in de huidige kapitalistische maatschappij het meestal goedkoper is een nieuw koopwaar aan te schaffen dan het oude te laten herstellen. Herstellen of recupereren vergt veel meer menselijke arbeid, dan het machinaal nieuw produceren. In *milieutermen* is herstellen en recuperatie wel veel “rendabeler”. Kapitalisme staat zo in schril contrast met keuzes voor duurzame productie.

Het herstellen van de milieuschade van het opwekken van energie of het ontginnen van primaire energiedragers, kost opnieuw menselijke arbeid en wordt daarom zoveel mogelijk achterwege gelaten in de kapitalistische bedrijfsplanning. Of doorgeschoven naar de samenleving.

De private eigendomsverhoudingen van de productiemiddelen en het streven naar winstmaximalisatie leiden tot het exporteren van de milieulast naar buitengebieden in binnen- en buitenland zodat de kerngebieden er géén zichtbare last van hebben. Toen het bekend werd dat schoorsteenrook niet zo gezond was, werden overal de fabrieksschoorstenen enorm verhoogd, zodat de rookpluim verder verspreid wordt in de hogere luchtlagen. In de onmiddellijke omgeving is het effect niet meer onmiddellijk zichtbaar, maar de gevolgen worden over heel de wereld opgestapeld. Terwijl maatregelen om dit te verhelpen perfect mogelijk zijn, maar een grote bijkomende inzet van menselijke arbeid vergen én talent om de nieuwe technologie toe te passen.

6.6. De “marktconforme” concurrentie en speculatie remmen de invoering van milieuvriendelijke technologie af

De managers van een kapitalistisch bedrijf hebben zich te plooiën naar de vergadering van aandeelhouders, die dikke dividenden willen. De gevolgen van hun economische activiteit uiteten zich buiten de grenzen van het bedrijf en de openbare samenleving moet ze maar oplossen. Zij hoeven dus niet wakker te liggen van de gevolgen op lange termijn. De lusten voor de privé en de lasten voor de maatschappij.

Nieuwe ontwikkeling in de technologie wordt gepatenteerd en zo duur mogelijk verkocht in plaats van algemeen verspreid te worden. Bijgevolg zijn ze ook onbetaalbaar voor de meeste ondernemingen in de armere en ontwikkelingslanden.

Gekende milieuvriendelijke technologie wordt niet algemeen toegepast omdat de “terugverdientijd” (*return on capital of pay back*) langer is dan gewenst en geëist door de aandeelhouders. Aandeelhouders eisen terugbetalpercentages op hun kapitaal

van 10 tot 25 %. Topmanagers in de grote ondernemingen zetten dit om in veel te korte terugverdientijden voor investeringen (bijvoorbeeld van minder dan één jaar, tot minder dan drie maand). Het kortetermijndenken haalt het van het langetermijndenken dat nodig is om tot een omschakeling van de economie te komen.

6.7. De CO₂-emissiehandel versterkt de maatschappelijke ongelijkheid op wereldvlak

Het emissiehandelssysteem is het meest uitgesproken voorbeeld van een “marktconforme maatregel”. De handel in emissierechten is een nieuwe speculatieve bel geworden. De emissiehandel bestaat enerzijds uit emissierechten die door de overheid toebedeeld worden aan de bedrijven en anderzijds uit verhandelbare emissiekredieten. Emissiekredieten worden theoretisch verkregen door het vermijden van broeikasgasemissie op andere plaatsen. We merken dat de grote multinationals bijzonder creatief zijn in de zoektocht naar goedkope emissiekredieten, die dan verder winstgevend verhandeld worden.

In zoverre dat *bestaande* emissies vermeden worden, zou men nog begrip kunnen opbrengen voor de redenering. Maar dat is niet het geval. Men verkoopt emissiekredieten verkregen door verwachte reducties *in de toekomst*. Die verwachte reducties staan niet tegenover het huidig peil aan emissies maar tegenover de verwachte groei aan emissies! Dat geeft al eindresultaat dat een feitelijke stijging van de emissie voorgesteld wordt als een vermindering.

Sommigen beperken hun kritiek op twee nevenaspecten van het systeem: Ten eerste zouden de emissierechten niet meer gratis door de overheid mogen verdeeld worden aan de bedrijven. Het volledig pakket zou geveild moeten worden. Ten tweede zou het totale emissieplafond veel lager moeten vastgelegd worden. Wij menen dat dit een gevecht op het tweede front is en dat het hele emissiehandelssysteem dient afgewezen te worden als contraproductief.

De Europese Unie stelde dat de lidstaten jaarlijks (tussen 2008 en 2012) hun emissie met 130 miljoen ton CO₂ dienden te verminderen. Tegelijk stond ze toe dat er jaarlijks voor 280 miljoen ton emissiekredieten van buiten de Europese Unie binnen de Unie mochten verhandeld worden.

Op de speculatieve beurs wordt er voor de verkoopprijs géén onderscheid gemaakt naar de herkomst van die emissiekredieten. Maar naar herkomst is de kostprijs of aankoopprijs wel degelijk verschillend. Zoals alle handelswaar wordt de kostprijs bepaald door de hoeveelheid arbeid die nodig was. De bedrijven gaan op zoek naar de goedkoopste kredieten, die meestal door hun aard een kleiner milieueffect hebben. Men kan een bos aankopen elders in de wereld en beloven het niet te rooien. Jaarlijks kan men die belofte herhalen. Dat worden zeer goedkope emissiekredieten, die echter geen structurele oplossing inhouden voor het klimaatprobleem, enkel een uitstel van verergering. Men kan investeren in een windmolenpark elders, dat levert ook emissiekredieten op met de redenering dat als er een steenkoolcentrale was gebouwd er meer emissie zou geweest zijn.

Maar deze bijkomende hernieuwbare energie betekent enkel een structurele verbetering als hij *in vervanging* komt van bestaande niet hernieuwbare energie. Als hij *bovenop* het bestaande aanbod komt zijn we nog niets vooruit voor wat de beperking van CO₂ uitstoot betreft. Men zou ook heel dure investeringen kunnen doen in het eigen bedrijf om bijvoorbeeld heel gepland de warmtestromen in het productieproces te recupereren en zo de energie-inhoud per ton product te halveren. Dit zou een duidelijke structurele maatregel kunnen zijn. We merken dat de zoektocht naar de goedkoopste emissiekredieten leidt naar de minst structurele oplossingen en de uiteindelijke ecologische sanering van de bedrijven met jaren uitstelt.

De zoektocht naar goedkope emissiekredieten of compensatie in koolstofuitstoot leidt ook tot uitbreiding van de kapitalistische en nekoloniale dominantie over het Zuiden. Men koopt hele wouden in het Zuiden op en verdrijft dan

gewapenderhand de inheemse bevolking. Want die doen aan landbouw door afbranden van een stuk bos en dat stoot toch CO₂ uit, niet? Men zwijgt erover dat na hun verdrijving die mensen ofwel gewoonweg verhongeren ofwel een eind verder op in meer delicaat natuurgebied opnieuw een stuk gaan platbranden.

De schijnheiligheid gaat verder: inheemse volkeren mogen niet langer aan landbouw doen voor eigen gebruik, maar men mag wel hele bossen rooien om er palmpiantages aan te leggen voor de productie van biobrandstoffen. In het zuiden wordt enorm strijd gevoerd tegen die valse oplossingen die een plantage gelijk stellen aan een maagdelijk bos. Zo zijn er nog vele voorbeelden van valse oplossingen.

6.8. Het kapitalisme heeft een militair oorlogsapparaat nodig

Het militair apparaat van de kapitalistische landen is op zich één van de grote slokkoppen van fossiele energie.

Hun oorlogsoperaties veroorzaken keer op keer milieurampen. De ontbladering in Vietnam met “orange agent” door het Amerikaanse leger in de jaren 1960-1970 zorgt nu nog steeds voor grondvervuiling en voor een hoog aantal kankers, miskramen en mismaakte baby’s.

6.9. Het kapitalistisch beleid recupereert milieubewuste ideeën en vermindert de impact ervan

Het kapitalisme is, zoals op elk gebied, in staat ecologische ideeën te recupereren, zolang zij daaruit winst kan halen, of zolang hun winsten niet bedreigd worden. Er ontstaan selectieve eco-kapitalistische markten, gekenmerkt door het winst criterium. Is het winstgevend, dan is het privé-kapitaal geïnteresseerd. Indien niet, dan proberen zij de verliezen te vermaatschappelijken. Verhandelbare emissierechten, eco-subsidies en zogenaamde eco-lastenverminderingen zijn groen getinte winstverhogers.

“De vervuiler betaalt”, “Afvalbeperking”, “internaliseren van de milieukost”, “Duurzame economie”. De kapitalistische beleidsmakers nemen de begrippen over, maar hollen ze uit.

“De vervuiler betaalt”, oorspronkelijk bedoeld als de veroorzaker betaalt de opkuis en het herstel van de vervuiling, werd verwaterd tot “de consument en niet de producent betaalt” en “wie betaalt mag verder vervuilen”. Eerst was er sprake van het betalen van een boete en daarmee gedaan. Later werd hier het wereldwijde emissiehandelsstelsel op gebouwd. Bovendien wordt het beginsel algemeen gebruikt om de prijzen te verhogen door bijkomende belastingen op consumptiegoederen.

“Afvalbeperking door recyclage” was oorspronkelijk bedoeld om de druk op de natuur te verminderen door het materiaal van producten terug nuttig te gebruiken. Uiteindelijk werd de enorme toename aan wegwerpproducten en de vloedgolf aan verpakking er mee goed gepraat. Want er wordt “toch gescheiden ingezameld”. Gescheiden inzamelen is op zich positief, maar ook bij de recyclage (= hergebruik als grondstof) gaat een deel energie verloren. In de afvalsector spreekt men soms over de “ladder van Lansink”. Bovenaan staat eerst de preventie (= vermijden van afval te maken), dan hergebruik als product (de tweedehands sector). Recyclage komt pas nadien. Nog lager staan verbranding en vuilnisbelt.

“Internaliseren van de milieukost”. Daarmee wordt bedoeld dat de maatschappelijke kost van de milieuschade, die een product veroorzaakt tijdens zijn gebruik en uiteindelijk als afval, mee in rekening moet gebracht worden bij de oorspronkelijke kostprijs. Het idee werd een prachtig alibi om allerlei nieuwe taksen te heffen, die de minst kapitaalkrachtigen het hardst raken, in plaats van te raken aan ongehoorde en parasitaire winstvoeten, dividenden, hoge lonen en afscheidspremies.

Bovendien blijkt dat er nagenoeg nergens een waarborg is dat de geïnde gelden effectief besteed worden aan het herstel van de opgelopen milieuschade.

7. Het socialisme heeft de juiste troeven om duurzaam te zijn

7.1. De basiswetten van een socialistische maatschappij kunnen een ecologische omwenteling bewerkstelligen

Het socialisme werd als maatschappijsysteem niet gedroomd maar ontwikkeld in tegenstelling tot en in antwoord op de bestaande kapitalistische maatschappij. We spreken hier over “socialisme” als maatschappelijk concept.

In het socialisme zijn de grote productiemiddelen en diensten in gemeenschapshanden. De staat speelt de hoofdrol in de planning. Het leidend motief is niet de private winstzucht, maar wel de behoeften van de mensen. Eén van de basisbehoeften in deze tijd, is wel dat de mensheid niet over ecologische grenzen gaat, waarbij zij zelf schade zou ondervinden.

Een socialistische maatschappij is gekend om haar planeconomie, in tegenstelling tot de anarchie eigen aan het kapitalisme. De strijd tegen de klimaatopwarming is een taak die een lange termijnplanning vergt. Ze vergt tegelijk dat de behoeften van de mensheid als geheel centraal staat, en niet de privébelangen van enkele kapitalisten. En juist op deze twee kenmerken scoort het socialisme veel beter dan eender welke vorm van kapitalisme.

7.2. De atmosfeer op aarde behoort iedereen toe

Iedereen heeft gelijk recht op gezonde lucht, levend water, een rijk milieu. De koolstofkringloop is de basis van het leven. Het is ondenkbaar deze bronnen van het leven over te laten aan de grillen van de kapitalistische markteconomie. Alle mensen op de wereld hebben recht op dezelfde levenskwaliteit, sociale zekerheid en welvaart. Op het duurzaam behoud van een milieuvriendelijke omgeving.

1. Een socialistische maatschappij gaat uit van de gelijkheid van alle mensen en heeft het opheffen van de klassentegenstellingen tot doel. Socialistische maatschappijen streven de wereldvrede na en zijn voor correcte internationale wederzijdse ondersteuning.
2. Een socialistische maatschappij vertrekt van de behoeften van de bevolking en stemt daarop haar planning af.
3. Een socialistische maatschappij streeft naar de onteigening van de grote kapitalisten en de collectivisering van de productiemiddelen. Daardoor heeft ze ook de mogelijkheid om de gehele maatschappelijke organisatie, economie en ruimtelijke ordening de juiste duurzame richting uit te sturen.
4. Een socialistische maatschappij zorgt ervoor dat de politieke machtsuitoefening in handen is en onder controle staat van de werkende bevolking.

Door dat alles is een socialistische maatschappij in staat alle talenten en enthousiasme binnen de samenleving te mobiliseren voor een fundamentele omschakeling.

7.3. De verenging van het begrip “economie”

De overheersende ideologie in de samenleving verengt het begrip “economie” tot “kapitalistische economie”. Iets anders wordt niet meer als mogelijk gezien. Het binnenrijven van winst wordt als de enige mogelijke drijfveer gepromoot. Dat een bedrijf gebouwd kan worden op bevrediging van maatschappelijke behoeften gaat in tegen deze redenering.

Het privébezit van productiemiddelen wordt als doodnormaal gezien en de afschaffing ervan is onbespreekbaar. Zo wijst men al op voorhand een milieuvriendelijk socialisme af als alternatief voor het milieubelastende kapitalisme.

Concurrentie tussen de bedrijven wordt als drijfveer tot verbetering gezien. De wet van vraag en aanbod op de markt zal wel leiden naar betere en milieuvriendelijkere producten, zegt men. Dat men veel gemakkelijker en met beter resultaat bij wettelijke beschikking een milieuvriendelijk beleid kan opleggen wordt verworpen, tegengewerkt of slechts halfslachtig doorgevoerd. Bovendien bieden wettelijke beschikkingen meer kans tot democratische deelname aan het maatschappelijk debat dan de blinde marktwerking.

Een ecologische omschakeling van de maatschappij vergt een globale en langetermijnplanning, zaken die haaks staan op het op eigenbelang gerichte en kortzichtige *vrije initiatief*. In een socialistische maatschappij steunen we ook ontplooiing van creativiteit en initiatief, maar sociaal verantwoord.

De medewerking van heel de bevolking is nodig. De inzet van alle mensen in het beroepsleven is nodig. De klassenstructuur en de loonslavernij in de huidige kapitalistische maatschappij remmen dit af.

De klimaatcrisis eist een verandering van maatschappijmodel. Als we over een ecologisch alternatief spreken voor de kapitalistische maatschappij dan kan dat alleen een socialistische maatschappij zijn.

7.4. Ideologische verwarring

Sommige universitair geschoolde klimaatspecialisten spreken met klinkende bewoordingen over de noodzakelijke *megatransitie* naar een koolstofarme economie. Maar zij stellen het privébezit van de productiemiddelen niet in vraag. Zij vallen terug op statistieken die tonen dat het “geluk” niet verder stijgt met sterkere groei. Daarom pleiten ze voor “welvaart zonder groei”. Hun redenering loopt vast op ongerijmdheden. Verderop gaan we hier meer op in.

De *décroissance*-beweging (*degrowth*, *economische krimp*)) gebruikt gelijkaardige argumenten. Zij gaan verder en willen een bijkomende ontvetting van de economie. Zij veroordelen het bestaande economische systeem en een deel durft het kapitalisme ook bij naam te noemen. Terecht vertrekken beiden stromingen van de beperktheid van de aardbol. Maar zij analyseren dit niet verder. Zij herhalen ook steeds dat de komende transitie sociaal rechtvaardig moet zijn, maar zij analyseren niet de bestaande onrechtvaardigheid.

Zij kritiseren onterecht het gebruik van het begrip *bruto nationaal product*. Dit *bruto nationaal product* (bnp) is een maatstaf voor de gehele economische activiteit in een land, niet meer en niet minder. Men dient daarop zich géén morele waarde aan toe te kennen. De kapitalistische goeroes stellen het voor alsof het bnp een maat is voor “welvaart”. Zij verdoezelen daarmee hoe de bestaande rijkdom is verdeeld. Wij leven in een klassenmaatschappij. Onze hogere klassen accumuleren rijkdom door de uitbuiting van de werkers en door de neokoloniale roof in de zuidelijke landen. Dat niet zien verduistert heel het klimaatdebat. Onze *décroissance* en transitiespecialisten trappen in de ideologische valstrik. Dat het “geluk” of andere parameters zoals “levensverwachting” of “beter onderwijs” de groei van het bnp niet volgen sinds de jaren 1990 heeft alles te maken met de liberaliseringsgolf in de kapitalistische wereld. Dat is nog géén reden om het bnp te vervangen door een mystieke “betere” parameter. In de beoordeling van welvaart en tevredenheid kan men beter een statistiek uitzetten van inkomen uit arbeid ten opzichte van inkomsten uit dividenden. Dat geeft een veel duidelijkere én praktisch bruikbare verklaring van onze kapitalistische maatschappij.

Een gevolg van deze ideologische verwarring: zij doen het voorkomen of alle mensen in ons land leven op het niveau van de betere middenklasse. Alsof heel de wereld leeft zoals wij in West-Europa. Hun verklaring voor het klimaatprobleem is dan dat wij door onze drang om steeds meer te consumeren de helse machine in gang houden. Ze wijzen met de vinger naar de individuele mensen die hun gedrag zouden moeten veranderen. Zij trachten dit wetenschappelijk te onderbouwen met statistische gegevens. De cijfers over CO₂-uitstoot zijn redelijk gedetailleerd bekend. Zij hergroeperen die volgens de eindbestemming van de geproduceerde producten en diensten. Zo komen zij tot de stelling dat ruim 80 % van de CO₂-uitstoot toe te schrijven is aan voeding, wonen, transport en vrije tijdsbesteding. Allemaal zaken waar wij als consumenten vrij voor zouden kiezen.

Deze benadering is contraproductief. Dat belasten van de mensen met een schuldgevoel, bemoeilijkt sterk hun motivatie voor een ecologisch alternatief. Als we de statistische cijfers hergroeperen volgens economische sector dan zien we dat de industrie en de energieproductie zelf, samen al meer dan de helft van de uitstoot vertegenwoordigen. Tel daar bij dan nog alle handel en transport in functie van die industrie, dan zie je dat het overgrote deel van de uitstoot beheerst wordt door kapitalistische bedrijven. Het is op dat niveau dat we dienen in te grijpen.

7.5. Wie beslist?

Onze maatschappij wordt op dit moment in de kapitalistische landen en ontwikkelingslanden gekenmerkt door een vorm van “democratie”, die in feite een gemaskeerde machtsuitoefening inhoudt van de machtige kapitaalgroepen, hun lobbies en politieke waterdragers. De macht van de kapitaalgroepen is een rem op verdere vooruitgang. We dienen die te breken. Zowel voor het sociaal welzijn van de mensen als voor het klimaat dienen wij een massabeweging van de werkende mensen op de been te brengen. Zij zijn de enigen die een echte kracht kunnen vormen tegen deze kapitaalgroepen.

Een socialistische maatschappij heeft alle troeven om een ecologisch alternatief te zijn. Omdat de werkers via een volksdemocratie betrokken worden en beslissingsmacht hebben. De noodzakelijke drastische ingrepen in de economie vergen een veralgemening van de bestaande kennis, verdere evolutie van onderwijs en onderzoek in technologie. De technische overschakeling schept enorme kansen voor betere werkgelegenheid. Sommige klimaatonvriendelijke en onnodige producties kunnen best verdwijnen en vervangen worden door nuttige en klimaatvriendelijke producties. Dat vergt omscholing in nauw overleg met de betrokkenen en hun vakbonden. Een socialistische maatschappij biedt een basis voor veel actievere politieke participatie doordat ze de werkers via een uitgebreid netwerk betreft bij het beleid.

1. Een socialistische maatschappij zal zorgen voor waardig werk voor iedereen volgens mogelijkheid en talent. Voor een waardig inkomen voor iedereen volgens de draagkracht van de samenleving. Voor ontspanning voor iedereen. Voor sociale zekerheid voor iedereen.
2. Een socialistische maatschappij beschouwt de productiemiddelen als collectief eigendom. Zij verspreidt de bestaande en nieuwe kennis zo snel mogelijk. Zij beschouwt het behoud van de natuurlijke rijkdommen als een collectieve verantwoordelijkheid.
3. Een socialistische maatschappij gaat spaarzaam om met de beperkte natuurlijke rijkdommen en schuift géén problemen door naar de toekomstige generaties of naar andere landen.
4. Een socialistische maatschappij mobiliseert het enthousiasme van heel de bevolking. Een socialistische maatschappij organiseert een volksdemocratie over het sociaal, politiek en economisch beleid.

8. “Nieuw” en “oud”socialisme. Antwoorden op kritieken.

8.1. Er is géén derde weg tussen kapitalisme en socialisme

Sinds Kopenhagen 2009 horen we de uitspraak “Verander het systeem, niet het klimaat”. Velen durven nog niet het huidige maatschappelijk systeem bij zijn naam “kapitalisme” te noemen. Anderen aarzelen om het woord “socialisme” te formuleren voor hun alternatief. Enkelen spreken over het “socialisme van de 21^e eeuw” of “ecosocialisme” om zich te distantiëren van het socialisme dat werkelijk bestaat of bestaan heeft. Werkelijke ecologische fouten in de bestaande of voormalige socialistische landen (zoals het droogvallen van het Aralmeer) zijn algemeen bekend en worden in onze pers breed uitvergroot. Gelijkaardige fouten in de kapitalistische landen (zoals het droogvallen van het Tsjaadmeer) worden bedekt met de mantel der liefde.

Uiteraard hebben alle bestaande socialistische landen ecologische fouten begaan.

1. Deze landen werden bestuurd door mensen met beperkte technische en wetenschappelijke kennis en met de ervaring die in die tijd en op die plaats bestond en beschikbaar was. Het socialisme is in de praktijk ontstaan, niet in de ontwikkelde, maar in half of laag ontwikkelde landen, en die landen zaten opgezadeld met een enorme erfenis van het eerdere kapitalistische en feodale regime.

2. Meestal kwamen zij uit een oorlogstoestand met een algemene vernietiging van industrie, landbouw en infrastructuur. De noden waren hoog en dienden snel verholpen te worden. Elke nieuwe investering dienden zij te financieren vanuit de overschotten van de eigen economie en zij konden geen kapitalen accumuleren door roof in het buitenland.

3. De kapitalistische staten hielden een voortdurende oorlogsdreiging in stand, wat enorm veel mankracht en middelen weg draineerde naar defensie. Kortetermijndenken haalde het daarom soms van de langetermijnvisie.

4. Hun economieën waren of zijn niet éénduidig algemeen socialistisch, maar bevatten verschillende varianten van niet socialistische economische structuren. Kapitalistisch geïnspireerde elementen van de economie vertonen de milieu-euvels eigen aan het kapitalisme.

5. Een ideeënstrijd woedt op alle niveaus. Onecologische denkbeelden overleven nog lang of flakkeren terug op in navolging van de omringende kapitalistische wereld. Dat vergt een volgehouden mobilisatie van de bevolking om stappen vooruit te zetten.

Evidente milieuzaken zoals het behoud van grote aaneengesloten natuurgebieden en herbebossing werd al heel vroeg aangepakt in de socialistische landen van de 20^e eeuw. Spaarzaam omgaan met de beschikbare natuurlijke rijkdommen werd heel snel ingezien. De recuperatiesector draaide op volle toeren. Het gebruik van warmtekraftkoppeling voor de verwarming van de steden werd algemeen toegepast. De ruimtelijke ordening en openbaar vervoer waren doordacht vanuit het oogpunt energiebesparing.

Het is onredelijk de socialistische landen van de 20^e eeuw te kritiseren vanuit de inzichten die ook in de kapitalistische wereld pas in de 21^e eeuw verspreid geraakten. Het is onredelijk hen te verwijten dat ze een zekere energetische zelfstandigheid beogen in het wereldwijde economisch landschap dat overwegend kapitalistisch is en hen vijandig gezind.

Nieuwe kennis en lessen uit de ervaring werden heel snel van overheidswege veralgemeend en aangepakt, zonder belemmering van intellectueel eigendomsrecht.

In de verguisde Duitse Democratische Republiek (DDR) bijvoorbeeld was al in 1970 in de wet opgenomen dat de biologische verstoring van landschap, door economische technische interventies, hersteld moest worden; dat economische activiteiten

niet de draagkracht van de natuur mocht overstijgen; dat verdere uitbreiding van de industrie enkel kon zonder wijzingen aan te brengen in het open landschap en zonder verhoging van de emissies. Deze wetgeving was ver vooruit op de huidige wetgeving in onze landen. De ecologisch gezinde krachten mobiliseerden met wisselend succes de bevolking voor de toepassing van deze wetgeving. Zij stooten daarbij nochtans op allesbehalve marxistische tendensen, die mee aan de latere ondergang van het socialisme in de DDR hebben bijgedragen.

8.2. De kritiek op het *productivisme*

In de décroissance-beweging kritiseren sommigen het *productivisme* als oorzaak van de klimaatontarding. Daarmee scheren ze het socialisme in de communistische landen over dezelfde kam als het huidig bestaande kapitalisme. Ontwikkelen van de productiekrachten is op zich niet te veroordelen. Wel te veroordelen is hoe ze worden aangewend en in het gehele maatschappelijk kader geplaatst.

De term *productivisme* dient op de eerste plaats voor het kapitalisme gebruikt te worden. Het kapitalisme streeft inderdaad naar zoveel mogelijk produceren in functie van zoveel mogelijk verkopen, zoveel mogelijk winst.

Het socialisme streeft naar het voldoen van de behoeften van de mensen. In het historisch socialisme had men zeker in het begin veelal te maken met grote tekorten en noodsituaties. In die omstandigheden werd er ook gestimuleerd om meer te produceren en dat was verantwoord.

In het kapitalisme wordt enkel onrechtstreeks rekening gehouden met het voldoen van de behoeften: het is een argument om producten te kunnen verkopen. Bijgevolg wordt enkel rekening gehouden met de behoeften van hen die voldoende koopkrachtig zijn. Met reclame worden kunstmatige behoeften aangeprijsd. Men produceert met voorrang luxe goederen in functie van de kapitaalachtige elite en in mindere mate daarna massagoederen voor de minder begoeden.

Een groei aan economische activiteit die beter de behoeften van de mensen bevredigt en binnen de draagkracht van de natuur blijft, is mogelijk. Dit vergt een drievoudige aanpak: een onderzoek en inventaris van de menselijke noden, een berekening van de draagkracht van de natuur en ten slotte keuzes maken en plannen hoe die twee op elkaar af te stemmen. Onder het socialisme zullen problemen als overbevissing, overexploitatie van de natuur, een hoge prioriteit krijgen. Men zal zoeken naar alternatieve oplossingen en de bevolking daarvoor mobiliseren.

8.3. Het consumentisme als drijfveer van de steeds verdere groei

Sommigen stellen de bevolking, die steeds meer, betere en luxueuze goederen zou vragen, verantwoordelijk voor de groeiende productie.

De doorsnee bewoner verlangt naar een waarborg om goed te leven en een zekerheid om rond te komen, nu en in de toekomst, zowel voor de eigen kinderen als voor de eigen oude dag of bij moeilijke omstandigheden. Het kapitalistisch systeem schept onzekerheid over het dagelijks inkomen, over de toekomst van de kinderen en over de eigen oude dag. Iedereen hoopt daarom op meer en beter om uit de maatschappelijke onveiligheid en onzekerheid te kunnen ontsnappen.

Het socialistisch systeem geeft de mensen een waarborg voor het dagelijks bestaan. Dat is een eerste voorwaarde om te kunnen spreken over “goed leven”. Het verlangen van de mensen naar persoonlijke uitdagingen in het leven wordt ook gerealiseerd op andere domeinen dan enkel opstapeling van materiële goederen.

8.4. De kritiek op de “groei”,

In het denken van de *décroissance*-beweging of de *gewetensbezwaarden tegen de groei* wordt economische groei gereduceerd tot groeiend energieverbruik, groeiend verbruik van steenkool, petroleum, kernenergie,... Wij delen hun milieubezorgdheid, maar voor het klimaatprobleem is niet groei op zich van tel, maar de toename van het energiegebruik van fossiele afkomst. Het klimaatprobleem ligt in de toename aan broeikasgasemissie en de toegenomen exploitatie van natuurlijke grondstoffen, die de herstelkracht van de natuur overschrijdt. Niet de industrialisatie op zich is het probleem, maar de maatschappelijke inkadering in het kapitalistische systeem dat daar geen rekening mee wil houden.

De kapitalistische economen zeggen steevast dat economische groei noodzakelijk is om de tewerkstelling op peil te houden en om de sociale zekerheid betaalbaar te houden. Sommige aanhangers van de *krimpbeweging* nemen dit klakkeloos over en keren zich op die basis tegen de arbeiderseisen voor tewerkstelling en behoud van sociale zekerheid.

De krimpbeweging kritiseert terecht allerlei mistoestanden in de huidige Westerse samenleving, maar legt meestal niet de band met de kapitalistische organisatie van de maatschappij. Zij kritiseren “het geloof in de vooruitgang”, “de illusie in reddende technologie” en “het bedrog van duurzame ontwikkeling”. Omdat zij niet zien dat hun kritiek slaat op de kapitalistische interpretatie van deze begrippen, bestempelen zij de socialistische maatschappij eveneens als *productivistisch* en bestrijden zij dit alternatief.

De *degrowth*-beweging probeert een geheel nieuwe derde weg uit te vinden, “steunend op de kracht van de burgers om hun eigen leven uit te bouwen”. We juichen het idee toe dat de burgers meer weerbaar en mondig wil maken, maar dat wordt juist belemmerd door de kapitalistische organisatie van de maatschappij. Die pogingen blijven daarom marginaal.

8.5. De transitie-town-beweging: bestand tegen het *peak-oil* fenomeen?

De *transitie-town-beweging*, die vanuit Groot-Brittannië overwaait naar het vasteland, probeert hele lagen van de lokale bevolking te mobiliseren voor het klimaatprobleem. Ze leert mensen zich te organiseren en samen actief te zijn.

Zij sensibiliseert rond het begrip *peak-oil* of oliepiek. Door de verwachte schaarste in de ontginning van fossiele brandstoffen, aardolie in de eerste plaats, zullen de prijzen stijgen en zal men wel gedwongen zijn om naar alternatieven te zoeken.

De transitie-town-beweging wil een andere economische maatschappij, maar gaat voorbij aan de bestaande kapitalistische machtsverhoudingen. Zij willen de mensen voorbereiden op een aanpak, zuinig in energiegebruik. Om het transport te verminderen stimuleren zij de ontwikkeling en het gebruik van lokale producten, eventueel door een lokale munteenheid in te voeren.

Veel aanhangers van het transitie-begrip juichen de prijsstijgingen voor olie en energie toe. Dat zou de energieconsumptie naar beneden halen en zo ook onrechtstreeks de emissie. Deze redenering klopt niet. Als deze prijsstijgingen algemeen zijn, deren zij de grote kapitalisten niet, want wat algemeen is, werkt niet concurrentievervalsend. Integendeel, het maakt het ontginnen van moeilijker te bereiken voorraden fossiele brandstof opnieuw aantrekkelijk voor de kapitalistische ondernemers. Steenkool komt weer op, olieproductie vanuit steenkool duikt weer op, bitumenzanden worden ontgonnen, methaanhidraten uit de zee,... Het is pervers, de aangerichte milieuschade wordt steeds erger en het risico op rampen wordt groter. Maar een schaarste aan fossiele energiedragers zal er de eerste eeuwen niet zijn.

De zwakte van het begrip transitie ligt erin dat het een schokloze overgang beoogt zonder de basiswetten van het kapitalisme in vraag te stellen.

9. In Kopenhagen kreeg het imperialistisch milieuprogramma een opdoffer

9.1. Emissiehandel heeft haar failliet bewezen

Van 1990 tot op vandaag proberen de overheden in de kapitalistische wereld de klimaatcrisis te beheersen met “marktconforme” maatregelen. We stellen vast dat de werelduitstoot in dezelfde tijd verdubbeld is. De kapitalistische methodologie heeft haar failliet bewezen.

In plaats van met marktmechanismen te werken, dient er gewerkt te worden met regelgeving en beperkende quota. Het gat in de ozonlaag en de zure regen werden bestreden met opgelegde maximumnormen en het bannen van bepaalde producten. China haalde zo ook veel sneller de loodhoudende benzine van de markt dan de Verenigde Staten.

9.2. De strijd om het behoud van de principes van Kyoto en de kaderconferentie van de Verenigde Naties

De ontwikkelingslanden wilden een verlenging van de essentie van het Kyoto-akkoord na 2012: de discussies worden gevoerd in het kader van de Verenigde Naties. De kaderconferentie van de Verenigde Naties (Rio de Janeiro, 1992) stelde als principe: “Het klimaatprobleem is een gezamenlijke maar gedifferentieerde verantwoordelijkheid van alle landen op de wereld.” “Gedifferentieerd” betekent dat de geïndustrialiseerde kapitalistische landen (inbegrepen ex-Oostbloklanden) een historische verantwoordelijkheid hebben voor de klimaatontarding. Dat zij bijgevolg zelf de grootste inspanningen moeten leveren en de andere landen dienen bij te staan, financieel en technologisch.

De Verenigde Staten en de Europese Unie en enkele andere ontwikkelde landen probeerden onder deze terechte principes onderuit te komen. Zij wensden akkoorden van land tot land eerder dan in het kader van de Verenigde Naties. Zij weigerden zich te engageren tot grote inspanningen op eigen bodem. Zij willen liever hun gebrek aan klimaatinspanningen afkopen in een wereldwijde emissiehandel. Dat zou leiden tot een verder uiteenlopen van de sociaal-economische kloof in de wereld. De “ontwikkelde” (= kapitalistische) landen kunnen gewoon verder doen en de ontwikkelingslanden zouden geblokkeerd worden in hun ontwikkeling. De ontwikkelingslanden zouden op vele vlakken hun soevereiniteit verliezen omdat hun bossen en platteland zouden opgenomen worden in het wereldwijde emissiekredietstelsel.

Landen zoals China verzetten zich terecht hiertegen. Zij eisen een billijke verdeling van de “atmosferische ruimte” volgens bevolking, rekening houdend met de broeikasgassen die al uitgestoten werden in het verleden. Zij vragen bovendien dat de bestaande reserves ook nog beschikbaar blijven voor de komende generaties. Dit impliceert een sterkere reductie in de ontwikkelde landen en ruimte tot verder ontplooiing in de ontwikkelingslanden, waarbij ook zij later en in mindere mate moeten bijdragen aan de noodzakelijke emissiebeperkingen. Verschillende klimaatactivisten laten zich meeslepen in de kritiek op China en beweren dat dit land de grootste vervuiler is geworden, nog voor de VS. Rekent men de uitstoot per hoofd van de bevolking dan stoot de VS 4 tot 5 keer zoveel uit als China. Verrekent men de productie in China naar die van de VS, dan vervuult de VS “per hoofd” zelfs 9 keer meer dan China.

9.3. Een “eerlijk, ambitieus en bindend” akkoord?

Twee jaar lang hebben de meeste niet-gouvernementele organisaties (ngo's) naar Kopenhagen toe gewerkt met de hoop op een akkoord met "eerlijk, ambitieus en wereldwijd bindend" karakter. De ontgoocheling was groot. Hun lobbywerk heeft niet gebracht wat ze ervan verwacht hadden. Velen begonnen dit lobbywerk in vraag te stellen en willen tot meer actie overgaan.

Volgens sommigen is China verantwoordelijk voor de mislukking van de Kopenhagentop omdat het geen absoluut cijfer voor emissievermindering wou voorstellen. China gaf nochtans aan dat het de energie-inhoud per product met 40 % wou verminderen.

In Cancún, december 2010, werd evenmin een "eerlijk, ambitieus en bindend" akkoord bereikt. Nu wordt er ideologische strijd gevoerd om niet stil te blijven zitten in afwachting van dit alomvattend akkoord, maar overal in de kapitalistische landen initiatieven, binnen de eigen grenzen te nemen, die daadwerkelijke een emissiereductie inhouden.

9.4. "Verander het systeem, niet het klimaat"

Deze slogan kenmerkt de radicalisering van het klimaatprotest. Hij werd overgenomen als titel voor de eindverklaring van *Klimaforum 2009*, de verzameling van niet-gouvernementele organisaties actief in Kopenhagen.

Het Internationaal Vakverbond zet zich achter de klimaatzaak en maakt er een syndicale bekommernis van. In juni 2010 werd dat herbevestigd in een motie op hun Wereldcongres in Vancouver: *Resolutie over bestrijding van de klimaatverandering doorheen duurzame ontwikkeling en rechtvaardige transitie*. [\[3\]](#)

Het *Volksprotocol over de klimaatverandering* werd bekrachtigd. [\[4\]](#) Het werd al twee jaar lang besproken in de Aziatische landen door vele volksorganisaties die zich verzamelden in de Peoples' Mouvement on Climate Change.

Die radicalisering werd opgemerkt door Evo Morales, president van Bolivia. Hij riep op tot een wereldwijd links alternatief voor de top in Kopenhagen. In april 2010 werd in Cochabamba op de Conferentie der Volkeren over de Klimaatverandering en de Rechten van Moeder Aarde het *Akkoord der Volkeren* gesloten. [\[5\]](#)

In voorbereiding van de onderhandelingen in Cancun, Mexico, werd de slogan als leidraad genomen voor de Europese Assemblée voor Klimaatgerechtigheid in Brussel. [\[6\]](#)

9.5. Een globale temperatuursstijging van 4, 2, 1,5 of slechts 1 graad Celsius?

De vraag is van belang; zij bepaalt wie gaat verzuipen, wie zal moeten verhuizen en nog veel meer...

De globale temperatuursstijging boven de waarde van de voor-industriële periode is het gevolg van een bepaalde concentratie broeikasgassen in de atmosfeer. De gebezigde maatstaf is ppm (pars per million), of het aantal deeltjes broeikasgas per miljoen deeltjes atmosfeer. Ter vergelijking, de broeikasgasconcentratie voor de industrialisatie, in 1780, was 272 ppm. Vaak rondt men af op 280 ppm.

In het kader van het IPCC en de internationale besprekingen van Kopenhagen 2009 werd een stabilisatie op een maximum van 2° Celsius of 400 ppm CO₂ gesteld. Of 550 ppm CO₂-equivalenten. Momenteel is het gehalte in de atmosfeer 392 ppm. Dat betekent dat er al heel zware inspanningen dienen te gebeuren om dit te halen door het naijleffect van wat nu al uitgestoten is.

In het informeel akkoord van Kopenhagen bevestigt men dat streefcijfer, maar haalt het onderuit door enkel vrijwillige emissiebeperkingen van de verschillende landen te vragen. De optelling van de voorgestelde vrijwillige beperkingen zullen leiden tot een catastrofale opwarming tot 4° C. Dat informeel akkoord van Kopenhagen werd in Cancún formeel bevestigd. Formeel aanvaarde iedereen de doelstelling van de opwarming te beperken tot maximum 2°Celsius. Maar de werkelijke reductie-engagements die op tafel liggen zullen leiden naar een stijging boven de 4° C. De meeste ontwikkelingslanden engageerden zich voor de maximumreductie die het IPCC voor hen vooropstelde, terwijl de kapitalistische landen onder de helft blijven van wat het IPCC aan hen vroeg.

Heel wat organisaties en landen in de wereld vinden de huidige klimaatschade en de te verwachte schade bij 2° C al ongeoorloofd. Zij vragen een terugkeer naar beneden, naar 1,5° Celsius of maximaal 350 ppm. Wereldwijd wordt er onder dat motto gemobiliseerd. Terug naar beneden met de concentratie in de atmosfeer kan zeker en vast, maar vergt een drastische omschakeling.

In Cochabamba 2010 werd een stap verder gegaan: we dienen terug te gaan tot maximum 1° Celsius opwarming of 300 ppm. Dat is pas een veiligere limiet om verdere klimaatschade te vermijden. Veel klimaat specialisten zeggen dat dit onmogelijk is. Omwille van het naijleffect van de huidige uitstoot tot nu toe. En omwille van het feit dat dit verdere ontwikkeling van bijvoorbeeld China onmogelijk zou maken. Zij hebben gedeeltelijk gelijk. In eerste instantie omdat men, ondanks het nemen van drastische maatregelen, toch 400 ppm zal overschrijden. Maar niets belet ons nadien terug om laag te gaan. Eerder al zeiden we dat de zwaarste inspanningen in de hoogst ontwikkelde kapitalistische landen dienen te gebeuren. Juist om landen als China nog een ruimte tot ontwikkeling te geven.

Terug naar 300 ppm is een zeer gerechtvaardigde eis. Het is technisch mogelijk maar vergt ingrijpende maatschappelijke veranderingen. Dat betekent enerzijds dat de emissie in de kapitalistische landen nog sneller zal moeten dalen. En dat we veel bijkomende maatregelen dienen te nemen om de capaciteit uit te breiden om CO₂ uit de atmosfeer terug in groene vegetatie en de biosfeer te absorberen. Allemaal zo ingrijpend dat we over een revolutie kunnen spreken.

10. Het *Volksprotocol over Klimaatverandering*

In een alternatieve bijeenkomst in Kopenhagen in december 2009 bekrachtigde het Peoples' Movement on Climate Change het *Volksprotocol over de klimaatverandering*. Deze beweging uit het Zuiden verdiende onze volle ondersteuning. Ze geeft een ideologische basis voor de klimaatstrijd in de ontwikkelingslanden én voor de ondersteuning van die strijd door de linkse krachten in de kapitalistische landen. We hernemen hier enkele kerngedachten uit de tekst.

10.1. De soevereiniteit verdedigen

Het volk moet toegang, controle en rentmeesterschap hebben over de natuurlijke rijkdommen. Dat is een noodzaak om de klimaatverandering tegen te gaan.

Het volk dient betrokken te worden in de maatregelen tegen de klimaatontarding.

10.2. Het milieu eerbiedigen en de multinationals kritiseren

De noden van de mensen en van de planeet dienen voorrang te krijgen op het nastreven van superwinsten. Een billijke toegang, gebruik en behoud van de natuurlijke rijkdommen door het volk is van wezenlijk belang voor duurzame economische groei en duurzame menselijke ontwikkeling.

10.3. De sociale rechtvaardigheid verdedigen

De klimaatverandering is een probleem van sociale rechtvaardigheid. Zij die het meest kwetsbaar zijn voor de gevolgen van de klimaatverandering hebben de minste mogelijkheid om te reageren, aan te passen en te overleven.

De langetermijnoplossing voor de klimaatonttanding is meer dan aanpassing en mildering en ligt eerder in verandering van het hele economische raamwerk naar ecologische toereikendheid en aangepastheid.

10.4. De verantwoordelijkheid opnemen

Het algemeen principe van gemeenschappelijke maar gedifferentieerde verantwoordelijkheid vereist een wereldomvattend mechanisme voor billijkheid. Inspanningen ter aanpassing aan de klimaatopwarming zijn tijdelijk nodig totdat de wereldwijde inspanningen tot mildering en stoppen van de klimaatopwarming voldoende resultaat hebben.

10.5. Praktische eisen

- De opwarming van de aarde beperken en terugkeren naar de 350 ppm CO₂ of maximum 1,5° C.
- Verwerpen van marktmechanismen die de winst laten voorgaan op ecologische vereisten.
- Schaf alle koolstofmarkten af. Dat is privatiseren en tot koopwaar maken van de atmosfeer.
- Stop de verdere uitbreiding van koolstofcompensaties, die de last van het snijden in de emissies naar de Zuidelijke landen verplaatst en in de Noordelijke landen de druk om zelf iets te doen vermindert.
- Verwerping van valse oplossingen zoals *carbon capture en storage*, kernenergie, megastuwdammen. Verwerping van manipulatie van de natuur in genetisch gemodificeerde organismen, of geo-engineering megaprojecten. Stop de patentering van zaden die de kleine boeren beletten te overleven.
- Omkering van de wereldwijde neoliberale golf. Democratiseer de internationale economische en politieke instellingen. Schaf de ongelijke handelsovereenkomsten af en stop de plundering van de natuurlijke rijkdommen van het zuiden.
- Promoot duurzame lokale voedselproductie om tot zelfvoorziening en voedselsoevereiniteit te komen.

11. Het Akkoord der Volkeren: een wereldwijde strategie voor de linkervleugel in de klimaatbeweging

11.1. Het Cochabamba-akkoord verdient onze steun

De alternatieve top in Cochabamba verzamelde duizenden mensen, zowel links gezinde regeringsdelegaties, als wetenschappers en volksorganisaties uit de Westerse landen. Zij ontwikkelden een strijdplatform voor de diplomatieke confrontatie. Zij beogen een volksmobilisatie. Zij verdienen onze ondersteuning.

11.2. Het Akkoord der Volkeren: het kapitalistisch systeem is de oorzaak van de klimaatonttanding

Het Akkoord der Volkeren introduceert het begrip “goed leven” en vraagt een nieuw systeem te uit te werken op basis van volgende principes:

1. Harmonie en evenwicht tussen allen en met alles.
2. Complementariteit, solidariteit en gelijkheid.
3. Collectief welzijn en bevrediging van de basisbehoeften voor iedereen, in harmonie met de natuur.

4. Respect voor de rechten van Moeder Aarde en voor de mensenrechten.
5. Erkenning van mensen voor wat ze zijn, niet voor wat ze bezitten.
6. Uitbanning van alle vormen van kolonialisme, imperialisme en interventionisme.
7. Vrede tussen de volkeren en met Moeder Aarde.

Het *Akkoord der Volkeren* bepleit de ecologisch wisselwerking en verbondenheid tussen mens en natuur, en vraagt een Universele Verklaring van de Rechten van Moeder Aarde, waarin opgenomen:

1. Het recht om te leven en te bestaan.
2. Het recht om te worden gerespecteerd.
3. Het recht tot herstel van de biocapaciteit en het behoud van vitale kringlopen en processen, vrij van ontarding door menselijk ingrijpen.
4. Het recht tot handhaving van de identiteit en integriteit van de verschillende, zelfregulerende levensvormen in wisselwerking met de anderen.
5. Het recht op water als bron van leven.
6. Het recht op schone lucht;
7. Het recht op volle gezondheid.
8. Het recht om vrij te zijn van besmetting en vervuiling, vrij van giftige en radioactieve afvalstoffen.
9. Het recht om vrij te zijn van verandering of verstoring van zijn genetische structuur, die zijn integriteit en vitaal en gezond functioneren bedreigt.
10. Het recht op snel en volledig herstel van de schade die het gevolg is van schending van bovenstaande rechten en veroorzaakt is door menselijke activiteiten.

Het *Akkoord der Volkeren* vraagt de broeikasgassen terug te brengen tot 300 ppm en een engagement met *meetbare doelstellingen* van de ontwikkelde landen. Zij vragen een dekolonisatie van de atmosferische ruimte. Zij vragen een verlenging van de principes van het Kyoto-akkoord en sluiten alle koolstofmarkten uit.

Het *Akkoord der Volkeren* komt op voor duurzame landbouw en tegen valse oplossingen. Zij vraagt erkenning van de rechten van de inheemse volkeren en de bescherming van de klimaatvluchtelingen. Zij vraagt bijstand in kennis en technologie en verzet zich tegen de speculatie op koolstofmarkten.

Het *Akkoord der Volkeren* vraagt de instelling van een Internationaal Tribunaal voor Klimaat en Milieu dat de verplichtingen van het VN-raamverdrag en het Kyoto-protocol zou beoordelen en tekortkomingen vonnissen.

Ten slotte stelt het *Akkoord der Volkeren* als actiemiddel een wereldwijd volksreferendum voor over de volgende onderwerpen:

1. Het niveau van de uitstootvermindering door de ontwikkelde landen en de multinationals.
2. Het niveau aan financiering dat wordt aangeboden door de ontwikkelde landen.
3. De oprichting van een Internationaal Tribunaal voor Klimaat en Milieu.
4. De noodzaak van een Universele Verklaring van de Rechten van Moeder Aarde.
5. De noodzaak om het huidige kapitalistische systeem te veranderen.

12. Strategische opstelling van de communistische beweging

De kapitalistische productie- en eigendomsverhoudingen zijn de grondoorzaak van de klimaatverandering. Het klimaatprobleem biedt daarmee de kans om een andere maatschappij op te bouwen. Brede mobilisatie van de bevolking is daarom nodig en ook tactische keuzes.

12.1. Brede mobilisatie voor een andere maatschappijkeuze

Een sociaal en ecologisch verantwoorde maatschappij staat in schril contrast met de bestaande kapitalistische maatschappij. Een omwenteling van die aard kan enkel mits een massale mobilisatie van de bevolking, in de eerste plaats de meerderheid van de werkende mensen.

Een front dat de agressie van het kapitalisme tegen het milieu aanklaagt en alles in het werk stelt om ze af te zwakken en tegen te houden. Dat zich afzet tegen het afwentelen van de kost van de milieuproblemen op de werkende bevolking en de volkeren in de rest van de wereld.

Een front dat allerlei praktische maatregelen voorstaat die vandaag binnen het kapitalistisch systeem mogelijk zijn en tegelijk de basis van het kapitalisme ondergraven. Dat zich keert tegen alle maatregelen die het kapitalisme uitvaardigt in naam van het milieu, zonder dat er een alternatief is voor de werkende mensen.

12.2. Tegen de *culpabilisering* van de mensen

Heel wat mensen doen mee aan campagnes om zelf energie te besparen en dat is uitstekend. Maar het energieverbruik in gebouwen, waar zij op mikken, bedraagt slechts 18 % van het totale energieverbruik. Een besparing van 8 % komt dus neer op 1,54 % van het totaal. En dan in de veronderstelling dat heel de wereldbevolking samen 8 % bespaart! Dat blijft zwaar onvoldoende om structurele verandering te brengen.

12.3. Belastingen in naam van milieumaatregelen verergeren de sociale ongelijkheid

Mensen hebben niet gekozen om in deze maatschappij geboren te worden en er in op te groeien. Op eigen initiatief kunnen zij daar niet zomaar uitstappen. Hun keuze is beperkt door het kader waarin ze leven, het aanbod aan toegankelijke en betaalbare producten en diensten en de kennis hierover.

Belastingen om zagezegd het gebruik van milieuvriendelijke producten af te raden, maakt dat de armere lagen het veel moeilijker zullen hebben en dat zij die wel over hoger inkomen beschikken gewoon verder kunnen doen.

Riante belastingvoordelen worden her en der toegekend in naam van milieumaatregelen, zoals bijvoorbeeld het plaatsen van fotovoltaïsche panelen. In verschillende gevallen neemt dat de vorm aan van persoonlijke verrijking voor hen die genoeg beginkapitaal hadden. Een verrijking die betaald wordt door de gehele gemeenschap van belastingbetalers, dus door de meerderheid die deze mogelijkheid niet heeft.

De overheid dient de sturing in eigen handen te houden en de maatregelen mogen niet leiden tot persoonlijke financiële verrijking op kosten van de gemeenschap. Voor privépersonen dient het belastingvoordeel vervangen te worden door een derdebetalersregeling. Het dalen van hun energiekosten is een voldoende motivatie op zich.

Laten we overgaan tot een collectieve en coöperatieve aanpak. Voor het aanbieden van alternatieven vanuit de overheid.

12.4. Informatiecampagnes en mobilisatiecampagnes

Men dient eerst een betaalbaar en toegankelijk alternatief beschikbaar te stellen, dat vrijwillig overgenomen wordt omdat het gewoon een betere oplossing is.

Energiebesparing en verhoging van energie-efficiënte door verspreiding van informatie en mobilisatie van de bevolking in campagnes gebeurt nu al op initiatief van ngo's en van de overheid. Op zich niet verkeerd. Maar door herzien van de maatschappelijke organisatie van de productie en herbekijken van de ruimtelijke ordening is er veel meer reductie te bereiken.

Op gelijkaardige manier kunnen er campagnes gevoerd worden rond meer ecologisch verantwoord voedsel. Maar dwangmaatregelen zijn geheel uitgesloten.

12.5. Verdediging van de openbare dienstverlening

De verdediging van de openbare diensten gaat in tegen de individualisering, waarbij iedereen voor zichzelf moet uitzoeken wat de beste oplossing is, zonder dat hij daarvoor de kennis, tijd of finances heeft om iemand anders daarvoor te betalen.

Openbare dienstverlening laat toe maatschappelijke noden ruimer aan te pakken en ecologische vereisten mee in rekening te brengen door de juiste prioriteiten te stellen.

Openbare dienstverlening laat toe de mensen een veiligheidsgevoel te bezorgen en biedt hen meer zekerheid in het leven. Algemeen vragen we een herstel van de lokettendienst in alle openbare diensten, evenals in de geprivatiseerde dienstverlening. De mensen wensen een gemakkelijk sociaal contact met de overheid en diensten. Geen bureaucratische kilte.

Het uitbouwen van een sterke openbare pensioenregeling laat toe dat de mensen niet meer op een veelheid aan kinderen dienen te rekenen voor hun oude dag.

13. Eisen in de strijd voor klimaat en sociale rechtvaardigheid

13.1. Terugbrengen van de globale temperatuursstijging tot 1,50° C en zelfs 1° C veronderstelt, buiten de drastische beperking van de uitstoot, ook het massaal weghalen van CO₂ uit de lucht

De enige ernstige afvang van CO₂ is door omzetting naar levend materiaal: plantengroei en micro-organismen. Dit impliceert:

1. Heraanleg van natuurlijke bossen.
2. Vergroening van stedelijke omgevingen.
3. Algemene overgang naar ecologische landbouw en afwijzing van de chemische landbouw.

13.2. Inspanningen in eigen land en géén verplaatsing van problemen naar de ontwikkelingslanden

De geïndustrialiseerde landen hebben een historische schuld tegenover de rest van de wereld: zij dienen de zwaarste inspanningen te doen (tegen 2020 vermindering met 30 tot 40 % en tegen 2050 met 95 % ten opzichte van 1990). Deze inspanningen dienen in het binnenland te gebeuren en mogen niet vervangen worden door het afkopen van emissiekredieten elders of door het compenseren in de derde wereld.

13.3. Voor een opgelegd plan tot vermindering van het fossiele en nucleaire energiegebruik door de grote gebruikers: industrie, energieopwekking, transport...

Besparingen op energiegebruik door een andere organisatie van het productiegebeuren of transportgebeuren en door systematisch en gecontroleerd overschakelen op koolstofvrije en kernvrije energiebronnen. Vermist steenkool bijvoorbeeld twee keer zo veel CO₂ uitstoot als gas voor dezelfde warmte-inhoud zal men trapsgewijs afbouwen, het meest vervuilende eerst.

13.4. Verplichte ecologische en sociale reconversie van bedrijven en dienstverleners

Volgende basisprincipes moeten worden gehanteerd: het sociale nut voor de bevolking, zeer hoge energie-efficiëntie, maximale hoogwaardige recyclage en *cradle-to-cradle* (van wieg tot wieg: lange levensduur en hergebruik of herstelmogelijkheden), langetermijndoelstellingen.

In sommige sectoren betekent dit een toename van tewerkstelling. Andere sectoren en diensten zullen hun tewerkstelling zien dalen of verdwijnen. Daarom is arbeidsherverdeling zonder loonverlies en omscholing naar reconversietewerkstelling nodig, met behoud van loon en rechten.

13.5. Géén enkele nieuwe steenkoolcentrale of petroleumcentrale. Géén nieuwe kerncentrales. Doorvoeren van de kernstop, liefst in een hogere versnelling. Energieveiligheid

Diverse studies door technici en wetenschappers hebben aangetoond dat energievoorziening in de Westerse wereld mogelijk is zonder fossiele brandstoffen of kernenergie.

13.6. Veralgemening van de best beschikbare technieken

Verplichte ontwikkeling van nieuwe technieken in de industrie om:

1. de uitstoot van broeikasgassen maximaal te beperken;
2. producten zo energie-efficiënt mogelijk te maken;
3. de beste rendementen te halen in de elektriciteitscentrales.

De restwarmte uit de industriële en de elektriciteitsproductie gebruiken voor de verwarming van openbare gebouwen, woonwijken, enz.

Opheffen van het patentrecht op technologische verbeteringen. Uitbreiding van het kenniscentrum van de overheid en dienstverlening in verspreiding van de BBT onder de ondernemingen.

13.7. Geen subsidies uit de staatskas aan private ondernemingen voor milieu investeringen zonder dat de overheid mede-eigenaar en beheerder wordt

13.8. Brede ondersteuning van ecologisch verantwoorde landbouw op moderne wijze

13.9. Herziening van het woonbeleid en urbanisatie in functie van energie efficiëntie en van minimalisatie van transport

Herziening van het inplantingsbeleid van bedrijven, winkelcentra en vrije tijdsaccommodatie in functie van minimalisatie van transport.

Veralgemeinen van vrachtvervoer over water en spoor. Vrachtwagens over grotere afstand vervoeren per spoor zoals nu doorheen de kanaaltunnel.

13.10. Het openbaar vervoer dient uitgebreid, comfortabel, veilig en goedkoop te zijn

13.11. Herziening van het distributiesysteem van voeding en consumptiegoederen

Een ander distributiesysteem dat stukken beter scoort op milieuvlak is denkbaar, zonder te raken aan de huidige voordelen van de grootwarenhuizen. We behouden de centrale aankoop en distributie naar de lokale winkels per regio. We behouden de hoogtechnologische infrastructuur. We behouden de sociale samenhang van het personeel.

13.12. Rationaliseren van het energieverbruik in bouwnijverheid

De overheid dient minimale kwaliteitsnormen op te leggen voor alle bouwen. Huiseigenaars kunnen aangemoedigd worden om de noodzakelijke ecologische reconversie van hun eigen huis door te voeren. De overheid dient controle uit te voeren bij al wie huizen, studentenkamers of andere gebouwen verhuurt dat die bouwwerken aan de minimale ecologische en hygiënische eisen voldoen. Tegelijkertijd dient zij een norm op te leggen die de huurprijzen betaalbaar houden voor de bevolking.

13.13. Biomassa uit afvalstromen kan fossiele brandstoffen vervangen als grondstof voor de petrochemie

Besparing op verspilling is essentieel en een eerste vereiste. Door organisatorische integratie van verschillende productiesectoren kan er heel wat bespaard worden.

Landbouw gericht op energieopwekking is niet duurzaam. Energieopwekking zal in de eerste plaats van zonne- en wind energie en andere alternatieve vormen moeten komen.

Biomassa uit afval, zuiveringsslib en reststromen kan wel gebruikt worden voor het opwekken van biogas (methaan). We moeten onze afvalstromen herdenken en herorganiseren. Afvalstromen kunnen ook rechtstreeks of onrechtstreeks benut worden in de chemische kunststofindustrie. Het zal de werkgelegenheid ten goede komen. Een koolstofarme economie hoeft géén bedreiging te zijn voor onze petrochemische sector.

Die laatste sector zal wel massaal moeten omschakelen. Maatregelen voor behoud of uitbreiding van werkgelegenheid moeten hierin opgenomen worden.

13.14. Ondersteuning van de eisen van de ontwikkelingslanden ter verhelping en compensatie van de veroorzaakte klimaatschade

Zie de eisen vervat in het *Volksprotocol* en het *Cochabamba-akkoord*.

13.15. Voor een wereldwijd vredesbeleid

13.16. Klimaat en sociale rechtvaardigheid

De voorstellen die we formuleren dienen te gaan in de richting van afbouw van de marktmechanismen en in de richting van goed beredeneerde en geplande aanpak. Maar bovenal mag nooit de band met het aspect sociale rechtvaardigheid verbroken worden.

De ecologische strijd en de arbeidersstrijd dienen samen te gaan en te versmelten. Een massabeweging “Klimaat én Sociale Rechtvaardigheid” dient te groeien.

11 maart 2011

Wiebe Eekman (wiebe.eekman (bij) telenet.be) is ingenieur en lid van de klimaatwerkgroep van de Partij van de Arbeid van België. Dit artikel is een ingekorte versie van de brochure “Voor sociale rechtvaardigheid en klimaat”, verschenen in juni 2011.

Noten

[1] Karl Marx, *Het Kapitaal*, Hoofdstuk 13 Machinerie en grootindustrie. (1867) Zie: <http://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1867/kapitaal/13.htm>.

[2] F. Engels, *Dialectique de la nature* [1883]. Zie : http://www.marxists.org/francais/engels/works/1883/00/engels_dialectique_nature.pdf. (Eigen vertaling).

[3] ITUC, Tweede Wereldcongres, Vancouver, 21-25 juni 2010. *Resolution on Combating Climate Change through Sustainable Development and Just Transition*. Zie: http://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/2CO_10_Sustainable_development_and_Climate_Change_03-10-2.pdf. (De volledige Nederlandse vertaling van deze resolutie is te lezen in het boek van Wiebe Eekman, *Twee bronnen van welvaart: de menselijke arbeid en de natuur*, EPO, Antwerpen, maart 2011.

[4] *Peoples' Protocol on Climate Change*. Zie: <http://peoplesclimatemovement.net/peoples-protocol?format=pdf>.

[5] *Peoples' Agreement*, World People's Conference on Climate Change and the Rights of Mother Earth, 22 april 2010, Cochabamba, Bolivia. Zie: <http://pwccc.wordpress.com/support/>.

[6] Zie: <http://climateassembly.wordpress.com>.